

Els museus militars a Europa

FRANCESC-XAVIER HERNÁNDEZ CARDONA

Professor de Didàctica de les Ciències Socials, Universitat de Barcelona

Durante mucho tiempo los museos militares de los estados-nación fueron planteados como espacios propagandísticos de exaltación de los valores patrióticos y militaristas. En el marco de la sociedad del conocimiento, el tratamiento del patrimonio militar se replantea, cada vez más, desde lógicas estrictamente científicas y civiles.

A los seres humanos les interesa todo aquello que afecta a los seres humanos, y en este sentido es lógico el creciente interés por conocer los terribles episodios bélicos del siglo XX. Para afrontar y dar a conocer este pasado reciente están proliferando nuevos modelos museográficos a fin de presentar, a parte de los hechos concretos, la tecnología, la cultura y la vida cotidiana en los contextos de guerra. También proliferan las instalaciones y las intervenciones singulares: museización de la arquitectura bélica, artefactos o campos de batalla. En conjunto representa un giro copernicano de normalización científica en la presentación del fenómeno de la guerra y el patrimonio militar.

There was a time when the military museums of nation-states were used for propaganda purposes and for the extolling of patriotic and militaristic values. Now, in the context of the knowledge society, the way we deal with our military heritage is

MUSEÏTZAR LA GUERRA?

Tothom està d'acord que la guerra ha estat i és una de les xacres de la humanitat. Té sentit museïtzar la guerra? Estimulen el bel·licisme i la violència els museus militars? Les opinions respecte al tema són diverses, i més quan es formulen des del punt de vista dels valors que, cal tenir en compte, es mouen en una lògica de bo/dolent.

Des d'una perspectiva racional, científica i de progrés de la humanitat la guerra és l'enemic a batre. Hi ha qui pensa que l'educació en els valors de la pau implica ocultar i esborrar qualsevol rastre de la guerra, i fins i tot ignorar la guerra en la història. Tanmateix, aquesta és una lògica simplista, un posicionament d'estruç. El fet d'ocultar la guerra, en el present i en el passat, no n'implica la superació. Els problemes amagats són problemes no resolts.

A l'altre extrem trobem que, històricament des de finals del segle XIX i al llarg del XX, els estats nació capitalistes, tot buscant afaïonaments, van promocionar museus "nacionals" diversos, i també museus militars. Aquests museus giraven a l'entorn dels valors, però els valors que es promocionaven no eren, precisament, els de la pau. S'estimulava el patriotisme irracional, la xenofòbia, el militarisme, l'obediència cega, el culte als símbols nacionals, el sacrifici per la "pàtria", etc. A més a més, s'exposa-

being increasingly rethought along strictly scientific and civil lines.

We humans have a natural interest in everything that affects our fellow-beings. It is therefore logical that we should want to know about the terrible wars of the 20th century. Our need to confront and learn about such events from our recent past is being addressed by a proliferation of a new kind of museum: instead of just the bare facts, these museums also show us technology, culture and daily life in times of war.

We are also seeing an increasing number of unique installations and projects set up to bring the architecture, the artefacts and even the battlefields of war into our museums. All in all, this represents a radical turnaround and a scientific normalisation in presenting the phenomenon of war and our military heritage.

ven trofeus de guerra conquerits als enemics exteriors o interiors. Aquests museus eren i són, perquè encara n'hi ha, espais per educar l'exaltació nacional. En molts casos aquests museus militars estaven, o estan, sota direcció dels estaments militars.

A ningú se li escapa que el debat s'ha de situar en un altre context, i que s'ha de treure del camp dels valors per situar-lo en el camp de la ciència, i no oblidem que la ciència respon a una lògica de vertader/fals, a diferència dels valors que són indemostrables i que depenen, en definitiva, dels sistemes "maniàtics" dominants en una societat determinada i en un moment donat. Des d'aquesta òptica, els museus militars serien museus d'història abocats a explicar, des d'una perspectiva científica, la de la "Història" ciència, determinats fets o situacions d'enfrontaments bèl·lics, geoestratègics o de violència organitzada. Per tant, a la nostra manera d'entendre, aquests museus s'han de centrar en una dimensió instructiva científica, i han de defugir una centralitat en el camp de l'educació en els valors. D'altra banda no cal ni dir que la racionalitat científica és, al capdavall, la millor garantia per promocionar, de manera subsidiària, els valors humanistes i pacifistes.

La guerra forma part de la història, i no es pot entendre la història sense la guerra. A més, vergonyosament per a la humanitat, la guerra ha tingut i té un paper fonamental en el desenvolupament històric de les societats. Per tant, qualsevol aproximació científica al passat exigeix tenir en compte l'existència d'aquest fenomen. Els humans de sempre s'han preocupat per la seva seguretat, principalment per prevenir-se contra els altres humans. Les obres defensives són omnipresents en el paisatge del planeta: la muralla xinesa, la línia Maginot, o els centenars de castells feudals que ritmen el paisatge català responen a lògiques de defensa i control de l'espai. La relació antròpica amb els territoris, a les més diverses escales, està condicionada, en bona part, pel factor militar. Igualment el factor militar, per a vergonya de la humanitat, ha actuat sovint com a poderós estímul de desenvolupament tecnològic, i la tecnologia militar ha marcat ritmes polítics, econòmics i socials.

El món feudal medieval es va desvetllar en la mesura que l'estrep del cavall va possibilitar l'hegemonia de la cavalleria i va liquidar els exèrcits d'infanteria del món antic. La fabricació del revòlver Colt Peacemaker va afavorir el concepte de treball en cadena, important factor d'industrialització. La guerra dels estels, endegada per una potència postindustrial, va provocar la fallida d'una gran potència industrial: l'URSS, i de retruc va liquidar la Guerra Freda. La tecnologia militar no ha estat determinant en l'esdevenir de la humanitat, però ha estat molt important, i no es pot entendre la història sense el seu impacte. No cal ni dir, d'altra banda, que les guerres han condicionat i determinat el futur, expansió o extinció dels

més diversos pobles i cultures. Sembla obvi que, en el nostre cas, Muret, l'Onze de Setembre o la batalla de l'Ebre han estat cabdals per a Catalunya.

1. Gran hangar dissenyat per Norman Foster a Duxford (Anglaterra). © de la fotografia: David Iñiguez
2. Cementiris militars britànics de la batalla del Somme (França). © de la fotografia: Francesc-Xavier Hernández

Tot plegat, la guerra i la seva circumstància, són importants en la història, i en definitiva qualsevol aproximació científica a la història ha de tenir en compte els fenòmens bèl·lics. En les nostres societats postindustrials actuals la democratització de l'accés a la cultura i la irrupció d'aquesta en els mercats, ha desvetllat un fortíssim interès per la història. En la societat del coneixement s'entén que la història és poder. En efecte, hom sap que les nostres decisions i entorns més diversos són subsidiaris de situacions fixades, o de decisions preses en el passat. El present al capdavant és una amalgama d'herències del passat que ens imposen un dictat imperceptible que ens condiciona i subjuga. La història és allò que ens permet independitzar-nos de les imposicions del passat. No hi ha independència sense domini de la història. La història ajuda a entendre el passat que tenim present, i la comprensió dels mecanismes que ens dominen en permet la neutralització. Història és, doncs, llibertat.

No és estrany que les societats actuals que han guanyat la batalla de l'accés al coneixement s'interessin massivament per la història en les més diverses facetes, i a través del consum dels més variats productes: estudis, monografies, jocs, turisme, etc. I que es busquin els més diversos succedanis del viatge en el temps. I és que la història, a banda de llibertat, és gaudi i aventura.

En aquest context d'eclosió cultural, allò que es considera patrimoni s'ha revaloritzat i diversificat. Al capdavant, el patrimoni és el passat que tenim present i que és reconegut i especialment valorat. En una perspectiva decimonònica, el patrimoni, com la cultura, es concebia a través dels filtres que interessaven a les elits burgeses dels estats nació. Així, el patri-

3. Caçanocturn alemany, Bf-110, conservat al museu de la RAF de Hendon (Anglaterra). © de la fotografia: David Iñiguez

4. El famós bombarder Memphis Belle, conservat a Duxford (Anglaterra). © de la fotografia: David Iñiguez

moni es restringia a uns determinats monuments, pintures i escultures en les quals els poderosos es veien reconeguts. En el marc de la revolució postindustrial, contràriament, sorgeixen nombrosos patrimonis emergents, perquè la història interessa i perquè es busca una visió diversificada del passat.

Els elements més inversemblants són ara reconeguts des del punt de vista del patrimoni: artefactes d'arqueologia industrial, maquinària diversa, obres d'enginyeria civil, contextos urbans populars, etc. I també els camps de batalla, les màquines de matar i les construccions militars dels darrers segles. El patrimoni militar interessa en tant que el patrimoni, en general, interessa. I és que per als humans té interès tot allò que està en relació amb els fets i l'esdevenir dels humans, i dels humans en el territori. Amb tot, s'ha produït un gir copernicà, l'interès pel tema militar respon ara a la pura curiositat científica. Hom vol i necessita saber per què grups humans es van trinxar bàrbarament, per quines raons van fer-ho, i com i per què van patir. Abans el patrimoni militar, com hem assenyalat, responia a una òptica militarista i estava vinculat a l'educació patriòtica. Ara, l'interès i la percepció sobre la guerra i el patrimoni militar es produeix des d'una òptica i necessitats civils. Quan els usuaris del nou patrimoni emergent visiten un camp de batalla, una fortificació o un museu militar no volen sentir bestieses d'heroïcitats, de sacrificis i morts generoses per la pàtria. Volen saber qui eren els que van patir allí, quina llengua parlaven, quin era el seu origen social, quin era el seu imaginari, quines eren les seves pors, quines creences i quins costums tenien, què menjaven, què en pensaven de la guerra, quines relacions hi havia amb la rereguarda, com vivia la guerra la rereguarda, com reaccionava l'entorn civil del factor militar, amb quines armes es trinxaven, com interaccionaven humans i màquines sobre el territori, per quins factors tecnològics o decisions es va produir una determinada victòria o derrota. Tot plegat, insistim, una mirada civil sobre la guerra i sobre el fet militar. En definitiva, una mirada civil sobre un determinat aspecte de la història, que no s'ha d'amagar i que cal entendre, conèixer i comprendre. Aquest coneixement, d'altra banda, és garantia de llibertat per jutjar, amb tota la duresa que la racionalitat exigeix, el militarisme i la seva circumstància. I en aquest sentit és obvi que podem i hem de museïtzar la guerra.

LA DIVERSITAT DEL PATRIMONI MILITAR

La transversalitat i diversitat del patrimoni militar, entès en un sentit ampli, és extraordinària. Com hem comentat, bona part dels esforços de la humanitat s'han dedicat a la seguretat i al control de territori, i això ha generat tota mena de restes culturals: objectes, restes arquitectòniques i les més diverses petjades sobre el paisatge.

Moltíssims museus d'arqueologia disposen dels més diversos estris de matar humans, que es remunten a períodes reculats.

5. Museu Camps de Flandes, sobre la batalla d'Ypres (Bèlgica), un dels museus més moderns sobre la Primera Guerra Mundial.

6. Rèplica d'un Polikarpov I-15. Xato situada al Museu Aeronàutic de Cuatro Vientos a Madrid. © de la fotografia: David Iñiguez

UNE EXPERIENCE AU-DELA DE L'OUBLI

5

6

Muralls gregues i romanes, campaments legionaris, ciutadelles indígenes, delerictes, camps de batalla de l'antiguitat formen part, d'una o altra manera, del patrimoni militar o de la història de la guerra. Igualment els milers de castells medievals dispersats per Europa, o les impressionants fortificacions amb baluards que encara són presents en moltes ciutats i enclavaments geoestratègics. Cal recordar, en aquest sentit, que molts enclavaments reconeguts com a "patrimoni de la humanitat" per la UNESCO tenen un component determinant de caràcter militar, com és el cas de l'Havana, Cartagena d'Índies o Dalt Vila-Eivissa.

També trobem nombrosíssims museus, armeries i museus explícitament militars que allotgen importants col·leccions d'armes: arnesos, armes blanques, pirolístiques i artefactes diversos. Tenim vaixells de guerra extraordinaris, llegendes autèntiques que es poden visitar encara avui. Així, per exemple, en els molls del Portsmouth Historic Dockyard hom pot evocar mites com el *Mary Rose* o pujar damunt l'autèntic *Victory*, la temible màquina de guerra de *Nelson*, l'artífex de Trafalgar, o visitar el no menys impressionant *Warrior*. Igualment espais més o menys fossilitzats testimonis de pretèrites batalles poden ser recorreguts i reconeguts. Hom pot deambular pels turonets de Waterloo, o esgarrifar-se refent el camí de la càrrega de Pickett a Gettysburg, o tractar d'escoltar els ecos dels crits de Little Big Horn, camp de batalla extraordinàriament excavat, per cert. Sovint les més diverses experiències museogràfiques poden recrear, recreïxer o acompanyar les restes, la memòria dels fets o els espais del passat: centres d'interpretació que expliquen batalles, parcs temàtics i arqueològics, arqueòlegs experimentals que recreïxen muralles, forgen armes, experimenten trabuquets o comproven l'abast de la pirolística antiga. I a tot això cal sumar les expansives experiències de *re-enactment* i *living history*, que cal considerar, també, com a singulars experiències patrimonials que pugnen per esdevenir succedanis del viatge en el temps. I una part important d'aquestes experiències se centren en temes militars, de tal manera que hom pot contemplar avui dia bones rèpliques de les cohorts romanes, dels cavallers de Guillem el Conqueridor, de l'exèrcit del Dux de Venècia o dels confederats del general Lee.

Tanmateix, tot aquest patrimoni militar està força integrat i no esdevé gens problemàtic. Són els ecos de guerres i violències llunyanes que ens són difícils de copsar i imaginar en la seva terrible magnitud. No passa el mateix, però, amb la història de la guerra i el patrimoni bèl·lic del segle xx, el període en el qual es van desenvolupar els més brutals i generalitzats conflictes armats. En aquest cas, és una història molt pròxima, amb testimonis i ferides obertes. La museïtzació d'un castell medieval s'accepta sense problemes, però no és el mateix un camp de batalla del segle xx. Malgrat tot, podem constatar que Europa, exceptuant alguns casos com l'Estat espanyol, ha estat valenta: ha encarat la seva història recent amb poques ocultacions i això ha com-

portat, també, un procés de recuperació i manteniment del patrimoni vinculat als terribles fets bèl·lics de la història del continent. Centrem d'ara endavant el nostre escrit a l'entorn, precisament, d'aquest patrimoni bèl·lic i militar de l'Europa del segle xx, ja que és el més controvertit i interessant des del punt de vista dels reptes històrics, museològics i museogràfics.

EL LLEGAT DEL SEGLE XX

El segle xx va estar marcat per profunds conflictes, els més brutals que mai ha conegut la humanitat. Els estats nació forjats al segle xix, en donar el salt a l'expansió imperialista, van xocar i provocar la gran guerra civil europea que es va estendre entre 1914 i 1945. Vistes amb perspectiva, la Primera i la Segona Guerra Mundials constitueixen un mateix conflicte unitari que es va desenvolupar en dos actes. Naturalment, l'enfrontament va tenir els seus prolegòmens en les guerres colonials, el conflicte russo-japonès, les permanents tensions balcàniques, etc. També hi van haver interludis amb l'ascens dels totalitarismes: feixisme, nazisme i stalinisme; i sagnants guerres a Espanya, Turquia, Xina, Manxúria, etc. Finalment, el drama té un extens epilog de Guerra Freda i guerres colonials que s'apai-vaguen parcialment amb la caiguda del Mur de Berlín i l'ensulsiada dels règims soviètics. A partir de la dècada del 1990 sembla que comença una nova etapa. Els estats nació, gelosos guardians de la unitat de mercat, es desmunten, l'economia es mundialitza esperonada per una nova revolució tecnocientífica. L'imperialisme explícit desapareix i dona pas a noves formes de dominació i relació. La política de blocs s'evapora i sorgeixen nous i vells problemes que van de la proliferació de l'integrisme islàmic a l'auge de nacionalismes neofeixistes, que esdevenen el motor de les darreres crisis balcàniques. L'atac a les torres bessones de New York és l'element emblemàtic d'un canvi d'època i de tipus de conflictivitat.

Amb tot plegat, a ningú se li escapa que la guerra té un paper important en la història del segle xx. La guerra no és ni el motor ni l'element vertebrador de la història d'aquest període, ni el subjecte ni l'objecte, però sí que és el símptoma virulent de les malalties que desgasten les societats del moment.

No és estrany, en conseqüència, que a Europa hi hagi interès per la guerra i que aquest interès s'hagi concretat en la preservació d'un patrimoni divers i en la museïtzació dels més diversos objectes i espais patrimonials.

Tanmateix, per la mateixa naturalesa de la guerra del segle xx, i per la mirada globalitzadora que fan les societats actuals sobre la guerra, es fa molt difícil acotar els límits del patrimoni bèl·lic. De fet, les museïtzacions i les intervencions diverses a l'entorn d'aquest patrimoni van molt més enllà del museus militars o de l'exèrcit decimonònic. Allò que caracteritza la reflexió

històrica a partir de la museologia i la museografia és precisament la gran diversitat i varietat de casos quant a tipologia de continguts, quant a tipologia de patrimoni, d'instal·lacions i equipaments patrimonials, i quant a propostes museogràfiques. Així, doncs, podem analitzar el tractament del patrimoni bèl·lic des de diverses òptiques que tenen espais d'intersecció.

ELS GRANS MUSEUS MILITARS I LA NOVA MUSEOGRAFIA

Bona part dels grans museus militars van tenir com a origen la glorificació del propi exèrcit, nervi de l'estat nació. Sovint, com hem indicat anteriorment, aquests museus, concebuts en una perspectiva diacrònica, han estat dirigits o molt vinculats a l'estament militar. Van ser concebuts com a espais on exhibir trofeus i relíquies i gairebé com a espai de culte. Aquestes funcions adreçades a l'exaltació dels valors patris anaven vinculades a una museografia conservadora, destinada, únicament i exclusivament, a la veneració de les peces abans que a la comprensió d'un fet històric. Aquests models van quedar àmpliament superats a finals del segle xx. Tanmateix és un model que sobreviu amb força en determinats contextos en els quals hi ha una cultura política arcaïtzant d'estat nació, o en les inèrcies museològiques que pesen en sectors considerats residuals (temàtica militar).

Aquests serien els casos de grans museus militars com el dels Invàlids de Paris (Musée de l'Armée), o el Musée de l'Armée de Bèlgica, o el Museo del Ejército de Madrid/Toledo, o el Museu Militar de Praga, entre altres. Sovint els museus d'aquest tipus disposen d'una impressionant col·lecció de peces, però disposen d'una museografia obsoleta que, contradictòriament, comença a tenir interès, precisament, pel seu arcaisme. Valdria la pena discutir si cal o no mantenir determinades sales de fort regust decimonònic, per tal d'evidenciar quina concepció es tenia de museus militars al segle xix. Com hem assenyalat, aquests museus són grans contenidors de peces, disposen d'instal·lacions arcaïques i no fan cap concessió a la didàctica. El cas dels Invàlids seria un extrem en el sentit del culte, atès que la tomba de Napoleó, objecte de veneració, està instal·lada en el context del museu. Sovint aquesta situació s'intenta contrarestar amb l'organització puntual de determinades exposicions de disseny i concepció més actual. Aquest seria el cas dels Invàlids i del Museu de l'Exèrcit de Bèlgica, no així el cas del Museo del Ejército de Madrid i el del seu epígon, el Museu Militar de Montjuïc, caracteritzats pel seu arcaisme. El Museo del Ejército Español, fundat per Godoy el 1803, que disposa d'extraordinàries peces, manté encara tota la inèrcia que va adquirir en temps franquistes. Concebut com a espai per a l'exhibició de relíquies i trofeus, vinculats a suposades glòries militars, també tenia una dimensió diàfana d'espai de culte. A mitjan anys 80 encara es podien contemplar, gairebé en bateria, els cotxes malmesos pels atemptats que van costar la vida a Prim, Dato i Carrero Blanco.

7. Espais històrics de la Batalla de Normandia. Els escenaris de la batalla de Normandia disposen de més d'una vintena de museus i espais museïtzats.

8. Historial de la Grande Guerre, a Peronne (França), un dels museus més actualitzats que estudien la Primera Guerra Mundial des d'una perspectiva civil.

Així doncs, els museus militars arcaïtzants presenten una museografia obsoleta vinculada a una funció ideològica xovinista d'exaltació de l'estat nació (educació en valors militaristes i patriòtics).

D'altra banda, països amb un important passat militar com ara el Regne Unit han estat capaços d'efectuar una doble revolució pel que fa als seus principals museus militars. D'una banda han adoptat noves estratègies museogràfiques i han integrat noves tecnologies i han donat protagonisme als elements didàctics i d'interacció. D'altra, han defugit el discurs ideològic i patriòtic per centrar-se en un de netament científic i holístic, que es limita a presentar fets històrics a partir d'evidències i situa el fenomen de la guerra en un context social i cultural ampli. Aquest seria el cas de l'Imperial War Museum (IWM), institució que, a partir dels anys 80 i 90 del passat segle, va iniciar un gir copernicà. Cal destacar de l'IWM, la seva nova seu de Manchester, paradigma de modernitat quant a disseny arquitectònic i museografia. L'IWM disposa també de seus específiques interessantíssimes dedicades a la guerra aèria, a Duxford, i també integra a la seva xarxa un vaixell de guerra de la Segona Guerra Mundial, el creuer *Belfast*.

En una línia similar a la de l'IWM que, repetim, destaca per l'enfocament científic, la museografia actualitzada i la importància del factor didàctic, destaquen altres museus britànics i de l'entorn anglosaxó. Així, cal esmentar el museu de l'exèrcit britànic, l'Army Museum, amb interessants elements didàctics escenogràfics; el Marítim Museum de Greenwich, amb importants continguts relacionats amb la marina de guerra, inaugurat el 2000 i amb una museografia estructurant de caràcter didàctic i interactiu. En la mateixa línia podríem reconèixer l'espectacular Museu de l'Exèrcit del Canadà i, també, el Museu Militar d'Austràlia.

Les propostes d'aquests museus, de perfil diacrònic i netament militar, anquilosats en el segle XIX o bé transformats d'acord amb els nous temps, es veuen complementades per tot un conjunt d'intervencions que giren a l'entorn del patrimoni vinculat a la guerra.

INSTAL·LACIONS VINCULADES A LA DIMENSIÓ TECNOLÒGICA

Durant el segle XX la tecnologia militar va tenir un especial desenvolupament. Hi ha museus que se centren en el que podríem dir aspectes temàtics de caràcter tecnològic. Destaquen els museus aeronàutics, no sempre centrats en aspectes bèl·lics, però en la major part dels quals l'aviació militar té un paper important. En alguns casos les instal·lacions museístiques estan vinculades a un determinat aeròdrom històric. Aquest és el cas de Duxford, on a l'entorn d'un camp històric s'organitza un espai museístic amb importants referències a la batalla d'Anglaterra, i a l'ofensiva de bombardeig aeri contra Alemanya. Aquest equipament, vinculat a l'IWM, destaca per la seva

modernitat i plantejament científic. Sovint aquests equipaments museístics aeronàutics ofereixen demostracions o festivals de vol d'avions històrics. A tall anecdòtic, el New Zealand Fighter Pilots Museum d'Auckland disposa d'una esplèndida esquadra d'I-16, els famosos mosques de la Guerra Civil espanyola, que estan plenament operatius.

Igualment, trobem diversos museus especialitzats en tancs i vehicles blindats que ofereixen representacions regulars i demostracions de peces històriques. Entre els que tenen una millor col·lecció de blindats de la Segona Guerra Mundial destaquen el Musée des Blindés, de Saumur, a França, que regularment organitza un *carrousel* amb 40 artefactes. En la mateixa línia tenim el Museu el Tanc, de Kubinka, a Rússia, que disposa d'una extraordinària col·lecció de tancs alemanys i soviètics.

Els vaixells museïtzats també entrarien en aquests tipus d'equipaments amb perfil tecnològic. En el cas dels vaixells, són aquests mateixos els que s'adapten com a peça de museu. En aquest camp, destaca el famós creuer *Aurora* a Sant Petersburg, que va donar les primeres canonades de la Revolució Soviètica de l'Octubre del 1917. Un altre vaixell amb profund significat històric, reconvertit en museu i en espai de culte, és el famós *Averoff*, un *predreadnought* ubicat al Pireu a l'Hellenic Maritime Museum. Aquest cuirassat grec va participar en els enfrontaments grecoturcs de començament segle XX i va desafiar el poder turc plantant-se davant Istanbul. Un altre vaixell altament significatiu, i un dels darrers museïtzats, és el *New Jersey*, un cuirassat de classe Iowa que ha acabat els seus dies en el Naval Historical Center (Camden-Delaware River). Aquest mític cuirassat va participar en la Segona Guerra Mundial, en la Guerra de Corea, en la del Vietnam. El *New Jersey* també va bombardejar les muntanyes del Líban i encara va etzibar míssils Tomahawk durant la I Guerra del Golf.

En diversos casos els museus de ciències i tecnologia han incorporat elements bèl·lics, sobretot submarins. Especialment significatiu és el submarí alemany *U-505*, de la Segona Guerra Mundial, que es troba al Museum of Science and Industry de Chicago. El trasllat d'aquest artefacte fins al museu va constituir un impressionant espectacle, i una ardidesa des del punt de vista de l'enginyeria. En una línia similar en el conjunt de La Villette, a París, hom pot visitar el submarí l'*Argonaute*, de la classe Daphné, avarat ara en sec i que esdevé un important centre d'interès.

ARQUITECTURA MILITAR MUSEÏTZADA

La guerra del segle XX no ha generat gaire arquitectura militar. En els segles anteriors les grans obres defensives havien marcat la fesomia del paisatge. A partir del 1914 les humils trinxeres i les filferades cobertes per les metrallores es van convertir en les «construccions hegemòniques». Tanmateix,

9. El Musée de la Résistance et de la Déportation de Grenoble (França), és un dels museus de darrera generació, que tracten de la resistència al feixisme durant la Segona Guerra Mundial.

també hi ha importants obres d'arquitectura de fortificació, que van servir de ben poc per cert, i que s'han convertit en monuments museïtzats. Aquestes fortificacions tenen interès per si mateixes i en tant que han estat museïtzades. Així, hom pot visitar diferents zones i components de la línia Maginot (Abri Hatten, Fort Schoenenbourg; Fort Saint Roch); de la línia Sigfrid i les seves extensions (West Wall Museum. Schwalbach) i similis com ara l'impressionant forti d'Eben Emael, assaltat el 1940 per paracaigudistes alemanys. També hi ha museïtzades algunes de les grans fortificacions aixecades pels alemanys en el Mur de l'Atlàntic, com ara els búnquers que protegien Cherburg, visitables des del Musée de la Libération de Cherburg; o les bateries del Musée de la Batterie de Merville; o la de Longues a Longues-sur-Mer, o la mitica bateria de La Pointe du Hoc.

Cal destacar, fora de l'àmbit estrictament europeu, el tractament museístic que s'ha donat al conjunt de la línia Mareth de Tunísia.

Els refugis antiaeris també han tingut tractaments museístics, i un dels més aconseguits és precisament el que es conserva a Toolley Street; que vertebrava l'experiència de museu Britain At War Experience, a l'entorn dels bombardeigs nazis contra Londres, de marcat caràcter didàctic i amb programes especialment adreçats a les escoles.

CEMENTIRIS I MONUMENTS COMMEMORATIUS

Els cementiris militars, els memorials i monuments commemoratius diversos, per la seva especial significació, també s'han convertit en importants espais patrimonials. Bona part dels cementiris generats després de la Primera Guerra Mundial es van convertir en espais per escenificar al·legories al patriotisme i el sacrifici. Avui els vells cementiris castrens continuen produint esgarrifances. Destaquen per la seva brutal espectacularitat, i per la cura amb què es conserven, els cementiris i memorials de la batalla del Somme, i també impressionen, òbviament, els de Normandia (Saint James; Colleville; Béný-sur-Mer; La Cambe; Marigny, etc.). Tant en el cas del Somme com a Normandia, els cementiris formen part de l'oferta patrimonial i cultural generada per les respectives batalles.

Cal destacar, d'altra banda, que alguns dels «memorials» aixecats en els darrers temps pels nord-americans constitueixen, també, espais impressionants per la seva concepció museogràfica. Així, l'USS Arizona Memorial, damunt les restes del cuirassat *Arizona* a Pearl Harbor, esdevé un artefacte simplement esglaiador. Igualment cal destacar per la seva potència escenogràfica el *D-Day* Memorial de Bedford (Virgínia). A Europa també trobem memorials recents que, a la pràctica, museïtzen espais de batalla amb resultats d'esgarrifança. Un dels més impactants és el Newfoundland Memorial, aixecat pels canadencs a Beaumont-Hamel,

en memòria dels centenars de joves de Terranova que van quedar aniquilats en els primers moments de l'ofensiva del Somme.

10. Trinxeres i cràters de bomba de la Primera Guerra Mundial a Beaumont Hamel (França). © de la fotografia: Francesc-Xavier Hernández

MUSEUS MONOGRÀFICS I CENTRES D'INTERPRETACIÓ

El creixement de l'interès per la història, inclosa la història bèl·lica, així com el desenvolupament de patrimonis emergents a finals del segle XX, va comportar la gènesi i proliferació de diversos equipaments patrimonials lligats a fets històrics concrets i vinculats a aspectes bèl·lics; o bé directament relacionats amb camps de batalla. La dimensió i els objectius d'aquests equipaments és molt desigual. De vegades es configuren com a autèntics museus monogràfics, vertebrats per importants col·leccions de peces. Altres vegades prenen un caràcter de centres d'interpretació, en els quals les peces tenen un paper secundari i s'expliquen determinats fets o continguts a partir de recursos museogràfics diversos. També hi ha similis del que serien centres de visitants, a partir dels quals s'organitza la descoberta d'una determinada zona o camp de batalla. Finalment cal destacar que nombroses col·leccions privades o semipúbliques han donat lloc a petits museus o ecomuseus, vinculats generalment a espais de camps de batalla.

La varietat de nous equipaments és molt gran. Entre els que destaquen per la seva concepció progressista hi ha l'Historial de la Grande Guerre de Peronne, i Flanders Fields, a Ipres.

El primer se centra en la batalla del Somme, i el segon en la d'Ipres, dos dels escenaris més sagnants de la Primera Guerra Mundial. Ambdós són models paradigmàtics dels nous museus militars, «civils», que enfoquen l'estudi de la guerra des d'un punt de vista científic i diversificat. D'entrada, cal destacar que ambdós equipaments disposen d'una quantitat important de peces estrictament bèl·liques: armes, uniformes, equipaments, etc. Però també recullen tot el que seria l'entorn civil: estris de vida quotidiana, premsa, cartes, fotos, fonts cinètiques, etc., ja que de fet museïtzen la guerra globalment, amb tots els seus aspectes, militars, ideològics, tecnològics, econòmics, de vida quotidiana, i tant al front com a la rereguarda. Aquesta visió holística de la guerra, que dona prioritat als plantejaments científics, és allò que tipifica els nous museus civils, enfront dels antics museus militars centrats en la ideologia militarista i l'exaltació i veneració de les armes.

Cal destacar que ambdós museus són respectuosos amb tots els combatents. No es tracta de museus «nacionals» que presentin els suposats interessos d'un estat nació en contra de l'altre, sinó d'espais que pretenen aprofundir en una problemàtica sense prejudicis o preconceptes patriòtics o similis. D'altra banda, el factor emotiu tampoc hi és absent, es presenta sense embuts la cruesa i la bestialitat de la vida quotidiana a les trinxeres, i en el museu de Camps de Flandes es convida el visitant a identificar-se amb el destí d'alguns dels combatents. Cal destacar també el paper de centres activadors de la recerca que juguen ambdós museus, animant i col·laborant en recerques arqueològiques, molt importants en el context de la Primera Guerra Mundial. Igualment l'Historial de Peronne juga un important paper com a centre d'estudis holístic de la Primera Guerra Mundial, impulsant la recollida de documentació, la realització d'estudis i l'organització de les més diverses exposicions. Tot plegat, a més a més, amb una concepció museogràfica atractiva i didàctica des del punt de vista conceptual, i amb una bona resolució pel que fa al disseny.

Es tracta de museus civils que reflexionen sobre la guerra en una perspectiva científica i que tenen un plantejament museogràfic diversificat, didàctic i de qualitat. Tanmateix, no tots els museus i centres d'interpretació nous són tan òptims, se'n troben de molt desiguals, tot i que els esforços per presentar una museografia digna i atractiva, i un plantejament científicocivil, són constants. La quantitat de casos d'aquests equipaments, museus, centres d'interpretació, equipaments vinculats a espais o llocs, etc., de relativament nova creació són molt diversos. Així, per exemple, han sorgit multitud d'equipaments vinculats a la batalla del

Somme, a Normandia, a les Ardenes, etc. I també trobem museus militars significatius pels europeus en espais tan singulars i allunyats com ara l'Alamein.

CAMPS DE BATALLA I XARXES INTEGRADES

La proliferació de museus i equipaments patrimonials ha anat acompanyada de la recuperació de camps de batalla. Tanmateix, i a causa del caràcter dels combats del que hem anomenat guerra civil europea, caracteritzada pels enfrontaments sobre grans extensions de terreny, la preservació ha estat forçosament parcial. En força casos s'han establert mesures per recuperar, protegir o mantenir la integritat de les línies de trinxeres o les fortificacions de campanya. L'organització de rutes de diferent abast, en vehicle o a peu, posen la descoberta dels camps de batalla a l'abast dels usuaris. Aquestes rutes acostumen a estar senyalitzades, i en algunes ocasions disposem de mobiliari museogràfic i senyalística a l'aire lliure, que donen informació i indicacions visuals.

Els camps de batalla que disposen d'una concentració d'equipaments més gran i objectes patrimonials, museus, centres d'interpretació, arquitectura museïtzada, cementiris, memorials, etc., són els que acostumen a tenir una oferta més o menys estructurada de rutes pels camps de batalla (platges de Normandia, turons del Somme, Línia Maginot, etc.).

Alguns dels espais de grans batalles de la Segona Guerra Mundial, situats en països amb infraestructura cultural i turística suficient, han vist com en el seu entorn s'ha generat una autèntica indústria cultural i turística, amb múltiples equipaments patrimonials i museístics que es donen suport els uns als altres, i configuren atapeïdes xarxes que acaben fixant el visitant al territori i que generen corrents de turisme cultural específics. França seria el paradigma d'aquests tipus de xarxes. Les més importants són les que es donen a l'entorn de la batalla de Normandia; la del Somme i la de les Ardenes, que involucra Bèlgica i Luxemburg.

El complex de Normandia disposa de nombrosos museus, alguns dels quals són moderns, amb bona entitat i dimensions considerables. Així, Musée de Débarquement, a Arromanches; el Musée Memorial de la Bataille de Normandie a Bayeux; el Musée du Débarquement (Utah Beach) de Ste-Marie-du-Mont; i un dels més moderns, el Memorial de Caén, un equipament singular que, a banda de la dimensió de museu, aspira a centre d'interpretació de la Segona Guerra Mundial, tot destacant i treballant explícitament els valors de la pau, dels quals vol convertir-se en referent. Els grans centres es complementen amb una munió de petits i desiguals museus: el Musée N14 Commando a Ouistreham; el Musée des Rangers a Grandcamp-Maisy; el Musée Août 44 a Falaise; el Musée Omaha Beach a

St-Laurent-sur-Mer; el Musée des Troupes Aéroportées de Benouville, etc. Tot plegat es completa amb propostes de fortificacions museïtzades com ara la Batterie de Longues o la Batterie de Merville i per descomptat els cementiris i el mateix entorn de les platges. No cal ni dir que el 50 aniversari de la batalla, i la recreació d'aquesta, sense gaire base històrica, en el film *Saving Private Ryan*, i fins i tot en els darrers temps amb jocs informàtics com *Medal of Honor*, han contribuït poderosament a despertar l'interès per la batalla de Normandia.

Quelcom de similar passa amb l'ampli escenari de la batalla de les Ardenes, la darrera ofensiva alemanya en el front de l'oest. Tot un seguit de museus ritmen el que van ser els escenaris belgues de la batalla. Un dels més importants és el Bastogne Historical Center (Bastogne), que disposa d'un edifici nou i singular; i el Musée de la Bataille des Ardenes, situat a La Roche-en-Ardenne i l'Ardennen Poteau'44 Museum de Poteau. Luxemburg també té nombrosos espais dedicats a la batalla, el Patton Memorial Museum d'Ettelburck i el Musée de la Bataille des Ardenes, a Clervaux. Pel que fa a la batalla del Somme l'Historial de la Grande Guerre a Peronne exerceix el lideratge de centralitzar la informació de la batalla. Tanmateix, el proper poble d'Albert també disposa d'un museu notable, el Somme 1916, i la zona té notables punts d'interès, com són els distints cementiris militars i memorials sobre el camp de batalla, com el de Beaumont-Hamel.

CAMPS DE CONCENTRACIÓ MUSEÏTZATS. MUSEUS DE L'HOLOCAUST

La Segona Guerra Mundial va desfermar la barbàrie nazi arreu d'Europa. Minories ètniques, jueus, gitanos, resistents i persones d'ideologia liberal o d'esquerres van ser exterminats en camps de concentració. No és estrany que arreu d'Europa hi hagi nombrosos museus i equipaments patrimonials dedicats a deixar memòria i testimoni de la barbàrie nazi. Aquests museus, lògicament, no són museus militars, però sí que mostren els efectes col·laterals dels deliris militaristes. Els museus vinculats a l'entorn jueu, dedicats a l'holocaust, són lògicament els més importants. Trobem museus de l'holocaust arreu del món, alguns dels quals tenen una museografia excel·lent, destinada a provocar les més diverses emocions i situacions empàtiques, a fi que el visitant pugui copsar la terrible història de la repressió i aniquilació del poble jueu. Entre els més destacats museus d'aquest tipus hi ha l'US Holocaust Museum de Washington, amb una museografia extraordinària des del punt de vista del disseny i amb tota mena de recursos per carregar la intencionalitat didàctica i educativa del museu, que de fet és un gran centre d'interpretació de l'epopeia jueva durant el conflicte mundial. Molt similar, quant a potència, és el Museu de l'Holocaust de Jerusalem, i encara podem trobar museus específics i rellevants de l'holocaust a Houston, Montreal, Sidney.

En una línia similar mereix particular atenció el Museu Jueu de Berlín, amb un edifici impressionant dissenyat per Daniel Libeskind el 1999, que busca una recuperació de la important herència jueva a Alemanya. Els berlinesos també han estat valents proposant una ruta sense embuts: la topografia del terror, que ressegueix el que queda dels espais nazis de la ciutat.

A banda d'aquests centres d'interpretació i museus destaquen els espais museïtzats. En efecte, alguns camps de concentració com el d'Auschwitz-Birkenau (Polònia) estan gairebé intactes, i la petjada de l'horror es pot percebre en directe. Ravensbrück, Buchenwald, Dachau a Alemanya o Mauthausen-Gusen a Àustria disposen també d'importants espais museïtzats, museus o memorials. El cas d'Oradour-sur-Glane també es podria considerar en aquesta línia. Aquest petit poble francès va ser totalment destruït per les tropes nazis, que també van matar els seus habitants. El poble mai va ser reconstruït. Avui les ruïnes configuren un conjunt monumental de denúncia contra la barbàrie.

MUSEUS DE LA RESISTÈNCIA

L'ocupació nazi a Europa va provocar importants moviments de resistència. De fet, la resistència va alliberar àmplies zones de Iugoslàvia, Grècia i Polònia, i també de França i d'Itàlia. No és estrany doncs que ja en la immediata postguerra sorgissin museus de la resistència, destinats a conservar la memòria dels lluitadors populars contra el nazisme. Aquests museus s'han anat enriquint amb el pas dels anys i fins i tot han experimentat renovacions i remodelacions.

Itàlia té nombrosos museus d'aquest tipus. Són centres molt actius des del punt de vista cívic i durant les darreres dècades del segle XX van jugar un important paper en la promoció dels valors democràtics. Els museus de la resistència eren una peça més, juntament amb els sindicats, els moviments de renovació pedagògica, els moviments veïnals, etc., en la densa trama de la societat civil italiana que es movia a l'entorn de PCI. La tasca educadora d'aquests museus en els valors de l'esquerra italiana són per tant un tret de la seva identitat. Encara avui destaquen les funcions i els materials didàctics de la major part d'aquests museus. Singularment interessants són els generats pel Museo Storico de Trento. Entre els principals museus de la resistència destaquen el Museo della Repubblica Partigiana de Montefiorino, el Museo della Resistenza de Ligúria, Museo Storico della città de Bèrgam, l'Ecomuseo della Resistenza dell'Alta Sangone-Coazze; el Museo Nazionale dell'internamento de Terranegra, etc.

França també disposa de nombrosos museus de la resistència, alguns dels quals estan agrupats en la xarxa Musée de la Résistance Nationale: Bourges, Champigny-sur-Marne, Chateaubriant Voves-Rouillé, Givors,

Nice, Montluçon, Varenne Vauzelles... Per la modernitat de la seva museografia i pel seu plantejament museològic destaquen, però, el Centre d'Histoire de la Résistance et de la Déportation de Lió, construït dins dels locals que va utilitzar la Gestapo com a centre de comandament. També és molt destacable el Musée de la Résistance et de la Déportation de l'Isère.

EL DESERT CATALÀ

De tot el que s'ha exposat anteriorment hom pot deduir que els europeus no han girat els ulls a la seva pròpia, i dolorosa, història del segle XX. Els projectes i les realitzacions museològiques i museogràfiques són una evidència de l'interès per la història. La mirada cap al passat furgant en les més diverses ferides, incloses les de la barbàrie dels camps d'extermini, denoten una important maduresa democràtica. Els europeus tenen present les seves guerres, perquè aquestes han estat determinants en la història d'Europa i, com hem assenyalat al començament, la història és poder per conjurar els condicionaments del passat. Aquesta reflexió sobre el passat es fa sobre una ferma base científica, però també a l'entorn dels valors. La història explica que hi van haver víctimes i botxins; i que hi van haver règims feixistes i nazis que es van revoltar contra la humanitat i que s'havien de combatre i destruir. No està del tot clar qui eren els bons, però no hi ha dubte de qui eren els dolents. Ja no hi ha a Europa ni monuments ni símbols nazis, ni memorial als combatents de les SS, ni homenatges a la barbàrie.

Contràriament, el balanç que presenta Catalunya, i l'Estat espanyol en el seu conjunt, és força diferent.

El nostre patrimoni de la Guerra Civil continua ocultat, desertitzat i amagat. Els monuments dedicats als pensadors i militars feixistes encara presideixen els nostres carrers (cosa impensable a Itàlia o Alemanya). Cap institució s'ha plantejat encara una intervenció seriosa i científica de recuperació i museïtzació dels nostres camps de batalla (Ebre, Segre, Pallars). Els refugis antiaeris de Barcelona, testimoni excepcional d'una epopeia cívica, continuen ocultats. Cap llei protegeix el patrimoni de la Guerra Civil. Les iniciatives d'intervenció patrimonial sovint són desenaonades i se situen vergonyosament en un pla expiatori: tots vam tenir la culpa. Els museus militars existents continuen tenint un referent militar anacrònic, per no dir, directament, un regust feixista. No hi ha renovació pel que fa a continguts, ni pel que fa al concepte museològic ni en la resolució museogràfica. El Museo del Ejército i el seu epígon, el Museo Militar de Montjuïc, són un autèntic desastre, malgrat que disposen de bones col·leccions.

Hom pot intentar disculpar aquesta realitat amb l'argument que la Guerra Civil va ser molt traumàtica i que encara no està superada (després de més

de 60 anys!); però no ens enganyem, la Guerra Civil va ser un joc de nens comparada amb la que va patir Europa immediatament després, i els europeus, i fins i tot els alemanys, han aconseguit aixecar el cap i fer balanç. Hom podria argumentar que la museografia i la museologia, així com el tractament del patrimoni, tenen un desenvolupament raquític en un país sense polítiques culturals, i si bé això és cert no és raó suficient per explicar la imponderabilitat històrica generada a l'entorn de la Guerra Civil.

De fet, l'anomenada transició espanyola es va construir sobre un monstruós pacte de silenci que implicava desertització i ocultació quant a coneixement històric. La pervivència fàctica del franquisme es va deixar i es deixa notar. Al capdavall, l'ombra dels vencedors és llarga.